

dományos kutatók és gyakorlati szakemberek. Ez jelentősen befolyásolja a folyóiratok tartalmi színvonalát. A folyóiratok többsége nem fizet szerzői tiszteletdíjat.

/SCHLOEGL, Christian–PETSCHNIG, Wolfgang: Library and information science journals: An editor survey. = Library Collections, Acquisitions, & Technical Services, 29. köt. 1. sz. 2005. p. 4–32./

(Wéber Katalin)

Tudományos kommunikáció a digitális környezetben: magatartási formák és vélemények a szakfolyóiratok szerzői körében

A *Centre for Information Behaviour and the Evaluation of Research (CIBER)* kutatócsoportja a *Publishers Association* és az *International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers* megbízásából folytatta le 2005-ben azt a vizsgálatot, amelynek fő céljai a következők voltak:

- mennyiben vannak tudatában a szerzők a nyílt hozzáférés koncepciójának, s mi a véleményük az új publikálási modellekről, köztük a nyílt – ingyenes – hozzáférésről, és az intézményi digitális cikklerakatokról (repositories);
- mennyiben egyeztetetők össze ezek a hagyományos publikálási rendszerről alkotott nézeteikkel;
- milyen változás mutatkozik a kb. 18 hónappal korábban (2004-ben), ugyancsak a CIBER által lefolytatott, s hasonlóképpen kiterjedt felméréssel feltárt nézetekhez és magatartásformákhoz viszonyítva.

Az *Institute for Scientific Information (ISI)* bocsátotta rendelkezésre annak a 100 000 szerzőnek a nevét és címét, akiket véletlenszerűen választottak ki az ISI által regisztrált, 2004-ben publikálók közül. A publikációk kiszűrése után 76 790 szerzőnek küldtek e-mailben felkérést, akik közül 5513 vállalkozott az elektronikus kérdőív kitöltésére; a 7,2%-os válaszolási arány jónak tekinthető. A válaszolók viszonylag arányosan oszlottak meg a különböző tudományágak és a felmérésbe bevont országok (Ausztrália, India, Mexikó, Franciaország, Görögország, az USA és az Egyesült Királyság) között: talán csak az ázsiai szerzők voltak alulreprezentálva az angol nyelven és latin betűkkel lebonnyított vizsgálódás miatt.

A cikk részletesen elemzi, és grafikonokon mutatja be a vizsgálat eredményeit. A teljes anyag hozzáférhető a www.ucl.ac.uk/ciber/ webcímen. A jelen feldolgozás a válaszok adatszerűségére koncentrált, egy későbbi publikáció feladata lesz a kérdő-

ívekhez fűzött szabad kommentárok és észrevételek elemzése.

A felmérés fő következtetései

A szerzők a publikálás helyének megválasztásakor elsősorban a folyóirat tekintélyét, olvasóközönségét és impaktfaktorát veszik tekintetbe. A legkevésbé törődnek azzal, hogy kapnak-e engedélyt utó- vagy előnyomatok elhelyezésére a weben vagy valamely cikklerakóban, illetve a szerzői jog fenntartására.

A válaszolók 96,2%-a tartotta nagyon fontosnak az előzetes szakmai lektorálást (peer review). 77%-uk szerint a lektorálás nyomán javult közleményük színvonala. Ám meglepő módon a pozitív megítélés korfüggő: a szakmai pályafutásuk későbbi szakaszát taposók már nem tartják annyira fontosnak az előzetes szakmai lektorálást. A lektorálással szemben felmerülő kritikák olyasmint tartalmaznak, mint a lektorálás elhúzódnása, gondatlansága vagy felületessége, a lektorok felkészültségének megkérdőjelezése, a szerkesztők és lektorok hatalma tudományos karrierük fellendítésére vagy megtörésére, a lektori vélemények nyilvánossá tétele, a lektorok anonimitásának felszámolása.

Érdekes módon annak ellenére, hogy a szerzők növekvő bizonytalanságot éreznek az egyre dagadó szakirodalom miatt, nem magukat hibáztatják az információrobbanásért. Többen megjegyezték, hogy túl sok gyenge minőségű anyag jelenik meg, különösen az interneten, s a publikációs kényszer (publish or perish) is a színvonal csökkenéséhez vezet. Ez utóbbit tekintik sokan a legnagyobb problémának a jelenlegi „folyóiratválságban”.

Két, egymással összefüggő, de a jelenséget más-más szemszögből megközelítő kérdésre válaszol-

va a szerzők inkább azon a véleményen voltak, hogy a magas folyóiratárak megnehezítik a szakirodalomhoz való hozzáférést, ugyanakkor azonban jóval kevesebben tartották fontosnak, hogy olcsóbb folyóiratokban jelenjenek meg: csak 20,7%-uk értett egyet mindkét állásponttal.

A kutatók körében erősen tartja magát az az álláspont, hogy a folyóiratok elsősorban erősen specializálódott közösségekhez szóljanak. Ugyanis bár kevésbé értenek egyet azzal, hogy a folyóiratok túl specializáltak, mégis túlnyomó az a vélemény, hogy publikációikkal szakértő társaikat célozzák meg.

Egy kutatás hasznosságának két indikátorát (a szerzői citátumok és az olvasói letöltések száma) a tapasztalt kutatók egyaránt fontos mutatóknak tartják. Az erre vonatkozó két kérdést 61,5%-uk pozitívan válaszolta meg, bár a letöltések mérésére alapozott hatásvizsgálat még gyerekcipőben jár. Várható, hogy a hagyományos impaktfaktorral szemben a letöltésekre alapozott hatásvizsgálati módszerek vonzóbbak lesznek a könyvtárosok és sok kiadó számára.

A kutatók egyre inkább támaszkodnak az elektronikus eszközökre a számukra szükséges cikkek felkutatásában. Mégis van, ami nem változik: a legnépszerűbb eljárás továbbra is az egyik dokumentumtól a másikhoz vezető hivatkozások nyomán követése. Ez a kutatók mélyen gyökerező magatartása, amit a kiadói ipar is támogat az elektronikus könyvtárakban alkalmazott keresztutalások segítségével. Érdekes, hogy a teljes szövegű szolgáltatások előnyomulása ellenére – vagy miatt? – a kivonatoló szolgáltatások foglalják el a népszerűségi lista második helyét. A felsorolt 12 tájékoztatói lehetőség és szolgáltatás közül a könyvtárak a 11. helyet foglalják el a kutatók gyakorlatában. A könyvtárakat ennek arra kell ösztönöznie, hogy alaposan és szigorúan vizsgálják felül helyzetüket: milyen kilátásaik vannak egy digitális világban, amelyben használóiknak már fel sem kell keresniük őket, s annak sincsenek a tudatában, hogy szakirodalmi ellátásuk számláit mégis a könyvtárak fizetik ki. Egy szolgáltatás használata láthatóságától függ, s kérdéses, mennyire „láthatók” a könyvtárak egy fokozódóan digitalizált világban.

Az előző, bár más módszerekkel kivitelezett felméréshez képest 18 hónap alatt is jelentős mértékben (10%) nőtt azok száma, akik „meglehetősen sokat”

tudnak a nyílt hozzáféréseken alapuló publikálásról, és 25%-kal csökkent azoké, akik nem tudnak róla semmit. Tény azonban az is, hogy a szerzők egyötöde még nem „hallott róla harangozni”. Mindenesetre Kelet-Európa, Ázsia és Afrika jobban tájékozott a nyílt (ingyenes) hozzáférésről, mint Észak-Amerika vagy Nyugat-Európa. 2004 óta a megkérdezett szerzők közül 11%-ról 29%-ra nőtt azok száma, akik már publikáltak nyílt hozzáférésű folyóiratban. Ez az adat azonban félrevezető, mert a szerzők feltételezésével szemben az esetek 65%-ában a folyóirat nem volt ténylegesen nyílt hozzáférésű, csak az adott szerző számára volt ingyenes vagy nyitott. A szerzők többségének egyébként az a véleménye, hogy a nyílt hozzáférés aláaknázza a jelenlegi tudományos folyóiratok rendszerét; a véleménynyilvánítók 41%-a ezt jó dolognak tartja, 20,1%-uk rossznak. A szerzők határozottan azt hiszik, hogy a nyílt hozzáférés következtében a cikkekhez könnyebb lesz hozzájutni, kevésbé biztosak abban, hogy a könyvtáraknak többet kell költeniük, s valójában nem várják, hogy ezáltal a közlemények minősége javulni fog.

Kérdés volt az is, milyen mértékben fedezik ösztöndíjak vagy kutatási szerződések a cikkek mögött álló kutatómunkát. A válaszolók 40,1%-a mondta, hogy az elmúlt három évben minden cikke (kutatása) anyagi támogatásban részesült, viszont 32,3%-uk jelentette, hogy munkája nagyobbik részéhez semmiféle anyagi segítséget nem kapott. Az afrikai szerzőket kezelték a legmostohábban, s a legkevesebb anyagi támogatást a művészetek, a humaniorák, a matematika és a társadalomtudományok terén működő szerzők kapták.

Nem mutatkozott nagy lelkesedés az iránt, hogy a szerzők vagy az olvasók fizessék a publikálás költségeit, és sokallták azokat a költségeket is, amelyek a könyvtárakra hárulnak a folyóiratok beszerzéséért. Véleményük szerint a publikálás terheit (sorrendben) a kutatás anyagi támogatóinak, a kereskedelmi szponzoroknak és a központi kormányzatnak kell viselniük. Sok szerzőnek azonban nincs más választása, mint hogy saját vagy munkáltatója költségén tegye közzé kutatási eredményeit.

Az intézményi cikklerakatokról jóval kevésbé voltak tájékozottak a szerzők, mint a nyílt hozzáférésről; az ázsiaiak leginkább, a nyugat-európaiak a legkevésbé. A szerzők többsége kész átengedni cikkét egy ilyen lerakatnak, de 38,1%-uk nem. A cikklerakatok létéből következik, hogy a cikkeknek

több változata létezhet párhuzamosan; az ezt illető vélemények megoszlanak, de a szerzőket inkább lehangolja ez a tudat. Ugyanakkor a szerzők szerint a cikklerakatok kevésbé veszélyeztetik a tudományos folyóiratok jelenlegi rendszerét, mint a nyílt hozzáférés.

/ROWLANDS, Ian–NICHOLAS, David: Scholarly communication in the digital environment. The 2005 survey of journal author behaviour and attitudes. = *Aslib Proceedings: New Information Perspectives*, 57. köt. 6. sz. 2005. p. 481–497./

(Papp István)

Digitális könyvtárak – elmélet és gyakorlat

A digitális könyvtár az utóbbi évek egyik közkeletű, ugyanakkor számos bizonytalanságot hordozó fogalma. A fogalom tartalma folyamatosan változik a technológiai fejlődéssel egyidejűleg. Eltérő megközelítése abból ered, hogy különböző szakmai közösségek saját szakterületüknek megfelelően értelmezik a tartalmát. Más-más szempontot tartanak hangsúlyosnak a kérdésben az adatbázisok specialistái, a hipertextek szakértői, a könyvtárosok, az információs szakemberek. Az internet tömeges elterjedésével egyidejűleg jelent meg az a nézet, hogy az egész web valójában egy digitális könyvtár – ezzel azonban az információtudomány szakemberei nem értenek egyet. A webes információk minősége és mennyisége sokkal inkább hasonlítható a Bábel tornya zűrzavarához, mintsem könyvtárhoz.

Mi akkor a digitális könyvtár? A sok definíció közül kiemelhető egyik meghatározás szerint a digitális könyvtár strukturáltan gondozott információgyűjtemény, megfelelő szolgáltatásokkal, amelyben az információk digitális formában, hálózatos környezetben férhetők hozzá. Egy másik meghatározás szerint a digitális könyvtár olyan, információforrásokat szolgáltató szervezet, amely digitális munkák gyűjteményeinek építését, válogatását és hozzáférését végzi, egyúttal védi integritásukat.

A digitális könyvtárak alapvető vonásai

A digitális könyvtár:

- szervezett és rendszerezett elektronikus gyűjtemény (a meglévő dokumentumok digitalizálása másodlagos);
- nem egyetlen zárt entitás (ezért a fogalmat sokan többes számban használják);
- információs forrásai heterogének, dinamikusak és multimédiálisak;
- megvalósításához különböző információs összetevők kezelésére alkalmas technológia szükséges;

- kezelésének a használók számára átláthatónak kell lennie;
- célja, hogy a felhasználó számára egységes hozzáférés nyíljon a releváns digitális információkhoz, tekintet nélküli a formájukra, formátumukra, jellegükre és helyükre.

A digitális könyvtárak fejlesztésében gyakorlatilag két szakmai közösség vesz részt: szakemberek (könyvtárosok, kiadók, információközvetítők, indexelők, referálók) és számítógépes szakértők, programozók, (internetfejlesztők).

Történelmileg a digitális könyvtár V. Bush híres, 1945-ben született cikkében felvázolt *Memex-rendszer*ből származik, amelyben a mai hipertext és web elődeként az információkat asszociatív keret fogja össze. A másik jelentős mérföldkő J. C. R. Licklider 1965-ben publikált „Library of the Future” c. könyve, amely a digitális könyvtárat 30 évvel későbbre, 1994-re vázolja fel. Ma már megállapítható, hogy Licklider alábecsülte a számítástechnikai erővonalakat, és túlértékelte a mesterséges intelligencia, a természetes nyelv számítástechnikai értelmezésének szerepét.

Az 1960-as évek jelentős gyakorlati számítástechnikai eredményei a könyvtári információfeldolgozás terén: a MARC formátum kifejlesztése, a bibliográfiai adatok elektronikus szabványosítása és alkalmazása az OCLC közös katalogizálási rendszerében, majd az online könyvtári katalógus, az OPAC megjelenése.

Az 1990-es évektől kezdődik a digitális könyvtári robbanás, a számítástechnika, a kommunikáció és a tömeges méretű digitális tartalmak együttes technológiai fejlődése. A digitális könyvtárról alkotott kezdeti elképzelések a klasszikus könyvtári koncepcióból indultak ki, és a létező gyűjtemények digitalizálására koncentráltak az információ folyamatos hozzáféréseinek megoldása, a hatékonyabb keresési módszerek, az állomány jobb kihasználá-